

Питання екзаменаційного контролю знань учнів та студентів у педагогічній спадщині М. І. Пирогова

*Юлія Першина,
Олег Пташний,
Галина Сажко*

Педагогічна спадщина видатного вченого, громадського діяча та педагога Миколи Івановича Пирогова продовжує привертати увагу дослідників, які працюють у галузі історії і розвитку педагогіки та філософії освіти.

Так, у роботі [1] докладно досліджуються педагогічні погляди та підходи Пирогова, обґрунтовується його характеристика як основоположника гуманістичного підходу у педагогіці, думки якого про моральне виховання актуальні і для сучасної освіти. А у роботах [2–4] акцентується увага на значенні наукового підходу Пирогова до контролю знань та моральному вихованню студентів, аналізується вплив його поглядів на наступні покоління педагогів. Розглядаються педагогічні труди М. І. Пирогова і з точки зору взаємовідношень у освітньому середовищі, висвітлюється значимість його ідей про чесність та повагу у освітньому процесі. Саме ці принципи у наш час лежать в основі ефективної педагогічної взаємодії [5].

Дослідження педагогічної спадщини М. І. Пирогова, його бачення такої важливої компоненти навчального процесу, як контроль за навчанням, і зараз активно проводяться фахівцями у області педагогіки та історії освіти. У останні десятиліття його підходи аналізували з акцентом на педагогічні технології, моральне виховання та значення контролю як інструменту розвитку учня. Так, у роботі [6] аналізу-

ються ідеї Пирогова у аспекті мотивуючої функції контролю, вбачається їх користь для розробки сучасних педагогічних практик. Ще у творах видатного педагога П. Каптерева ми знаходимо дослідження поглядів Пирогова з позицій гуманістичної педагогіки та оцінку його методів контролю як засобів морального виховання та цілісного виховного процесу [7].

Що ж стосується саме екзаменаційної форми контролю, у роботі [8] розглядається вплив ідей Пирогова на сучасні підходи до екзаменаційного контролю у школах та вишах і підкреслюється його думка про те, що екзамени повинні не тільки перевіряти знання, але й формувати моральні якості, такі, як чесність, самостійність, відданість своїй справі. Це ж відмічається і в інших дослідженнях, де мова йде про актуальність цих поглядів у сучасних освітніх реаліях.

На наш погляд, серед різних форм та методів контролю навчально-пізнавальної діяльності екзаменаційна форма контролю виділяється своєю офіційною «надрегламентованістю» і, безперечно, серйозно впливає на весь хід навчального процесу. У даній роботі ми ставимо задачу дослідити, як саме бачив цей вплив М. І. Пирогов, який навіть втілює термін «екзаменаційний напрям», характеризуючи певне спотворення всього процесу навчання під впливом цього явища.

Отже, як відомо, М. І. Пирогов [9] деякий час займав керівні посади у системі освіти, і тому він добре вивчив існуючий стан справ, як у цілому, так і з окремих питань. Критикуючи діючу освітню систему, він вже тоді виділив характерний для неї той самий «екзаменаційний напрям», і почав аналізувати питання, пов'язані з екзаменом як формою контролю знань учнів та студентів.

Як відомо, система контролю знань будується, виходячи з цілей та задач навчання. Існуюча екзаменаційна форма контролю не влаштувала Пирогова, перш за все, тому, що не відповідала цілям та задачам навчання, як він їх розумів. Що ж являє собою система цінностей в освіті за Пироговим? Основною задачею навчання він вважав виховання «істинної людини», яка б «...виконувала свої обов'язки чи не за страх, а за совість, не через очікувані похвали та нагороди, а через свої моральні переконання».

Як бачимо, за думкою Пирогова, виховна функція освіти має провідну роль [2]. Людина, що позбавлена можливості отримати освіту, як він вважав, загублена для держави: «... що скоїться з цілими сотнями людей, які мали, але не реалізували можливість познайомитися з наукою в університеті, хоча б і з чуток? Вони отупіють та згинуть, вони розсіються провінціями і будуть шкідливі для держави». Тобто для М. І. Пирогова було аксіомою, що будь-яка наука містить виховний елемент: «Хто не зможе ним скористатися, той ще не знає усіх властивостей науки та випускає зі своїх рук такий важіль, яким можна було б легко підняти великі тяжкості». Звідси й вимога, яку висовував М. І. Пирогов до вчителів, — *викладаючи, виховувати*. Заняття, що не забезпечували ґрунтовних, глибоких знань, він оцінював, як шкідливі для виховання, такі, що призводять «до розвитку поверховості та легковажного відношення до науки та до справи взагалі».

Вже згадуваний «екзаменаційний напрям» у навчальному процесі диктував набагато більш прагматичну мету

навчання — *скласти іспит*. Характеризуючи «екзаменаційний напрям», М. І. Пирогов писав: «Він шкідливий, він збуджує схильність в учнях вчитися для екзамену, а не для науки». Процес розуміння істини — творчий, індивідуальний і в певній мірі інтимний, погано узгоджується із формальною процедурою іспиту: «А як швидко ми зобов'язуємося, що-небудь дізнавшись, зразу ж нести наше знання *на виставку*, то обов'язково і пам'ять і фантазія і увага будуть звернуті саме на процес та форму подання, тобто на те, що легше показується, ніж на розуміння зв'язків та суті». У цілому, існуючу екзаменаційну систему Пирогов характеризував як «мало пристосовану до сучасних вимог науки та до міцної наукової освіти».

Основну причину «екзаменаційного напрямку» навчального процесу М. І. Пирогов бачив у надмірно великій кількості екзаменів на всіх ступенях навчання та підвищення кваліфікації: «...іспитів дуже багато... дуже велика кількість вечних ступенів. Наука від цього нічого не виграє...».

Щоб розвіяти стійке уявлення про екзамен як про потужний засіб «активізації навчання», Пирогов піддав аналізу роль екзамену, як стимулу набуття знань. Він стверджував, що у діючий університетській системі освіти «*знати та надати звіт про знання*» — два різні напрями у понятті учня. Студент, «постійно маючи на увазі екзамен, мимоволі турбується про те, як би скоріше закінчити, округлити, сформулювати придбане знання, і тим заважає йому дозріти, заглибитись та виробитися шляхом розумової самодіяльності ...».

Переводні екзамени, за думкою Пирогова, не давали можливості студенту зайнятись наукою «виключно»: «... йому хотілося б працювати цілі дні у лабораторії ..., а доводилося бігати по аудиторіях та готуватися до екзамену із гріхом навпіл, з п'яти, шести предметів разом, та протягом одного року». Переводний екзамен, за словами Пирогова, часто був «*трудою допитли-*

вості». Стверджуючи, що існуюча освітня система веде «не стільки до знання, скільки до офіційного звіту про знання», він говорив про те, що екзаменаційний напрям «перетворює зміст у форму, паралізує покликання до науки, приглушує всяке бажання до самостійної наукової праці».

Гекпично відносився М. І. Пирогов і до контролюючої функції екзамену. На прикладі професора, який екзаменує 80 слухачів за вісім годин, він питав: «... що ж можна дізнатися у шість хвилин про знання кожного?» та з того, що студент не здав екзамен, «чи можна зробити висновок про його нездібність чи недбалість?».

Як одне з негативних явищ, що супроводжують процедуру іспиту, Пирогов виділяв *формалізм*. Прагнучи викоренити зі шкільної практики все, що породжує у дітях показне, що не привчає їх до серйозної розумової праці, від дійшов висновку про непотрібність екзаменів. Пригнічував його і формальний підхід до оцінки результатів екзамену: «Вступні та переводні іспити базуються на цифри, і вся увага екзаменаторів звертається на загальний (чисто арифметичний) результат випробування». Офіційна обстановка, характерна для екзамену, за його думкою, «не сприяє, а скоріше перешкоджає неупередженому та точному вирішенню питання про знання учнів». Між надмірною кількістю екзаменів та формалізмом Пирогов вбачає прямий зв'язок: «... яким би він (екзамен) не був, чим частіше він буде повторюватись, чим більше буде предметів іспиту та більше екзаменованих та екзаменаторів, тим скоріше та легше він зробиться формальним».

Аналізуючи роботу навчальних закладів різних рівнів, М. І. Пирогов багато уваги приділяв питанням організації екзаменів. Перш за все, він відмічав невідповідність між величезною кількістю часу, який поглинається екзаменаційним періодом (а значить, віднімається від навчального процесу), та отриманою користю від цього: «Переводні іспити віднімають багато часу

від навчального предмету, який (час) при нашому і без того вже (з причини багатьох свят) короткочасному річному курсі міг би бути витрачений з більшою користю». Наводячи конкретні дані про тривалість екзаменів, він казав, що, наприклад, у Київському навчальному окрузі екзамени тривають більше двох місяців, «... протягом яких навчання не відбувається» [11], при цьому викладачі повинні поспішати, щоб «пройти у строк» програму «на шкоду ґрунтовному викладанню предметів». Крім того, екзамени «... поглинають і у викладачів значний час на шкоду науці». Він підкреслював, що «...викладачі університетів на викладання, та власне, на наукові заняття витрачають менше часу, ніж на випробування учнів та сторонніх осіб». Віднімають час і чисельні «перездачі» екзаменів: «Необхідно зменшити кількість випробувань знищенням перетримування іспитів у короткі терміни ...».

Розуміючи, що процедура екзаменів потребує адміністративного контролю, Пирогов пропонує доручити його деканам факультетів, одним з обов'язків яких буде «головувати на факультетських зборах та у екзаменаційних комісіях та спостерігати за тим, щоб іспити були неупередженими та не суперечили б законам та постановам» [12].

У своїх роботах М. І. Пирогов критикував й існуючу систему вступних випробувань. Вважаючи, що навчання в університетах треба зробити більш доступним, він писав: «Ускладнювати більшості вхід до університетів регламентацією, екзаменами у самому університеті, обов'язковими курсами та ін. і для держави, і для суспільства, і для університетів безперечно шкідливо». За його думкою, було б правильним, якщо б університети відмовились від вступних іспитів та відкрили б «усім вільний вхід у своє святилище наук», але «вимагали б серйозного звіту на виході». Спочатку це призвело б до «переповнення» університетів, однак «все скоро б повернулося б до порядку», так як «учні побачили б ясно, як необхідна для університетського

навчання попередня солідна освіта, та самі б далі потурбувалися про себе». Як компроміс Пирогов пропонував випускні іспити при гімназіях зробити одночасно й вступними до університету, для чого виділяти у склад екзаменаційних комісій професорів університетів. А домігшись ухвалення такого рішення, він боровся проти «відступу назад» [13, 14]. Питання про зарахування студентів, що поступають з гімназій, пропонував не обговорювати «у радах». Рішуче заперечував проти введення «часткових вступних іспитів» у вигляді «одного чи двох творів на задані теми з предметів гімназичного курсу та усного пояснення по цим творах», вважаючи, що треба, або довіряти гімназіям, або не довіряти, але «якщо довіряти, то цілком». Контролювати ж хід навчання у гімназіях університет може «посилаючи своїх викладачів на гімназичні екзамени, щоб з'ясувати їхню компетентність».

Підавши критиці існуючу екзаменаційну систему контролю, М. І. Пирогов не пропонував зовсім скасувати екзамени. Основна його думка — перенести акцент з «екзаменаційного напрямку» на «*річну роботу*»: «Не екзаменаційна оцінка, а річна робота учня, якою керував, за якою спостерігав і яку добре уявляє вчитель», повинна бути, за його думкою, підставою для переходу у наступний клас. У зв'язку з цим, він закликав більше довіряти вчителям: «...наші річні чи переводні іспити призначаються більше для вчителів, ніж для учнів. Вони означають тільки недовіру до неупередженості вчителів ...». Хіба вчителі разом із директором та інспектором не можуть між собою вирішити, без усяких формальностей, чи може той чи інший учень бути переведеним у наступний клас, чи ні?. Стверджуючи, що переводні екзамени можна замінити думкою «*класних вчителів*», Пирогов наводив як приклад класних вчителів у германських школах, які, окрім викладання «спостерігають за ходом навчання та успіхами вчителів у цілому».

Відмова від «екзаменаційного напрямку», за Пироговим, повинна бути обумовлена перебудовою самої системи «передачі знань від вчителя учню» (методики викладання). «Інша справа, якщо б був перетворений спосіб самого набуття знань, якщо б воно здійснювалось, наприклад, шляхом Сократова навчання, якщо б знання набувалося не інакше, як при взаємодії усіх духовних здібностей учня та вчителя, тоді все навчання було б постійним випробуванням пам'яті, уваги та розуму; тоді не було б потреби і в особливих репетиціях, і в переводних курсових випробуваннях». Набувати знання «*шляхом безперервного звітування (собі та іншим)*» — ось альтернатива «екзаменаційному напрямку», вважав Пирогов. Звісно, вчитель у цьому разі «не повинен робити ні кроку, не впевнившись, чим зайняті учні ... Хто з вчителів не знає, чим зайнята голова кожного з його учнів у той час, коли він навчає, той не вчитель» [15].

Що ж стосується екзаменів, їх кількість, за думкою Пирогова, повинна бути мінімальною. В університеті — «один кінцевий, на ступінь, але серйозний та слушний — цілком достатній». У випадку, якщо студент «не тримав, або не витримав» іспиту, Пирогов пропонував: «... нехай отримують посвідчення від університету з правом займати нижчі громадські посади».

А ось з приводу оцінки результатів екзамену педагог вважав, що потрібна не «шкільна оцінка усіх можливих відтінків знань цифрами та дробами», а «рішення питання словами «так» чи «ні». Систему ж шкільних оцінок цифрами він пропонував замінити більш гнучкою — «... словесним виразом відношення до успіхів та поведінки учнів», вважаючи, що цим шляхом можна більш повно та більш точно це зробити. Особливо різко заперечував Пирогов проти оцінки «моральності (поведінки)» учня цифрами та балами, називаючи це «педагогічною невідповідністю».

На перший погляд може здатися, що М. І. Пирогов при обговоренні питань

контролю та екзаменів притримувався крайніх позицій. Як нам здається, цим він намагався схвилювати суспільну думку, «підірвати ситуацію» (якщо посіяти багато зерен, хоч одне зійде). Насправді, як нам вбачається, Пирогов (у якості чиновника освітньої структури) був готовий до компромісів та йшов на них заради (хоча б і повільних) позитивних змін у галузі освіти, поступово долав спротив консервативної усталеної системи, хоча з іншого боку зазнавав критики від прогресивної частини суспільства за «половинчатість рішень» та «примиренство». Прямі наслідки його діяльності з «послаблення екзаменаційного напрямку» у навчальному процесі — це, наприклад, зарахування в університети за результатами випускних іспитів у гімназіях, значне скорочення об'єму та часу переводних іспитів, зменшення кількості вчених ступенів, а головне — створення передумов для подальших прогресивних змін у сфері освіти.

Література

1. Горчакова О. А. Гуманистическая направленность педагогических взглядов Н. И. Пирогова : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Южно-укр. гос. пед. ун-т им. К. Д. Ушинского. Одесса, 2000. 257 с.
2. Попова Г., Попов М. Педагогічна діяльність та педагогічні погляди М. І. Пирогова // Гуманізація навчально-виховного процесу : наук.-метод. зб. / Слов'ян. держ. пед. ун-т. Слов'янськ, 2009. Вип. 43. С. 114–125.
3. Осова О. О. М. І. Пирогов про організацію навчально-пізнавальної діяльності студентів у другій половині XIX ст. // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Пед. науки. Луганськ, 2007. № 12, ч. 1. С. 152–156.
4. Павко А. І., Курило Л. Ф. Педагогічні ідеї М. І. Пирогова в контексті модернізації освіти в Україні // Трибуна. 2008. № 3/4. С. 28–29.
5. Роганська Г. І. Питання стимулювання навчально-пізнавальної діяльності

учнів у педагогічній спадщині Пирогова М. І. // Засоби навч. та наук.-дослід. роботи : зб. наук. пр. / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2003. Вип. 19. С. 76–80.

6. Кульчицький К. І. Педагогічні погляди М. І. Пирогова та деякі питання сучасності. Київ, 1995. 22 с.

7. Кантерев П. Ф. Общечеловеческие идеалы в теории средней школы. Педагогика Н. И. Пирогова. Гл. 19 // Педагогика. 1995. № 5. С. 64–75.

8. Вітвицька С. С. Новаторство М. І. Пирогова у педагогічній теорії та практиці вищої школи // Наук. зап. Психол.-пед. науки / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин, 2009. № 4. С. 158–161.

9. Микола Іванович Пирогов — видатний хірург, педагог і громадський діяч: (до 200-річчя від дня народження): бібліограф. покажч. Київ : Пед. думка, 2011. 124 с. (Сер. «Видатні педагоги світу»; вип. 7).

10. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / М-во освіти УРСР; Наук.-дослід. ін-т педагогіки ; за заг. ред. С. А. Литвинова. Київ : Рад. шк., 1961. 651 с.

11. З іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : 1, 2 кн. [упоряд.: В. Короткий, В. Ульяновський]. Київ : Заповіт, 1994. 449 с.

12. Собрание литературно-педагогических статей Н. И. Пирогова, вышедших в управление его Киевским учебным округом (1858–1861). Киев : Въ университетской тип., 1861. 252с.

13. Правила, составленные советом университета св. Владимира и утвержденные попечителем, на основании университетского устава 1863 года // Журнал Министерства Народного Просвещения. 1863. Ч. 120. Приложения. С. 56–72.

14. Владимирский-Буданов М. Ф. История императорского университета св. Владимира. Т. 1. Киев : Тип. ун-та св. Владимира, 1884. 674 с.

15. Сочинения Н.И. Пирогова : в 2 т. Киев : Изд. Пироговского товарищества, 1914–1916.

07.11.2024

Відомості про авторів:

Першина Юлія Ігорівна — доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри вищої математики; Харківський національний технічний університет «ХПТ»; професор кафедри прикладної математики; Харківський національний університет радіоелектроніки; Харків, Україна; e-mail: yuliia.pershyna@khp.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4719-8195>; Google Scholar; Scopus.

Пташній Олег Дмитрович — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри вищої математики; Харківський національний автомобільно-дорожній університет; Харків, Україна; e-mail: olegptashniy@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6123-7253>; Scopus; Google Scholar.

Сажко Галина Іванівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних комп'ютерних технологій і математики; Навчально-науковий інститут «УІПА» Харківського Національного університету ім. В. Н. Каразіна; Харків, Україна; e-mail: sazhkogi@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1508-6439>; Google Scholar; Scopus